

Ahmed El Shamsy, The Canonization of Islamic Law: A Social and Intellectual History, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 253 Sayfa, ISBN: 9781107546073

Ömer YILMAZ

Değerlendiren/Reviewer

Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof. Dr., Namık Kemal University Faculty of Divinity
Tekirdağ/TÜRKİYE
omeryilmaz@nku.edu.tr | orcid.org/0000-0001-9576-1344

Öz

Ahmed El Shamsy tarafından kaleme alınmış olan kitap; Şâfîlîğin ortaya çıkış serüvenini, mezhepleşmesini ve Şâfîlîler dışındaki gruplara olan etkilerini incelemektedir. İslami ilimlerin ortaya çıkışı, sözlü geleneğin yazılı geleneğe aktarılma süreci ve İslam hukuku; yazarın üzerinde çalıştığı temel alanlardır. Halen Chicago Üniversitesinde dersler vermekte olan yazarın şu isimle yayımlanmış bir kitabı daha vardır: “Rediscovering the Islamic Classics: How Editors and Print Culture Transformed an Intellectual Tradition”. Yazara göre İmam Şâfîî'nin (ö. 204/820) ortaya koyduğu metodolojik yaklaşım, Kuran ve sünnet vahyinin birer kanun metni gibi algılanmalarına ve yorumlanmalarına giden yolu açmıştır. Bu sürecin incelenmesi, Şâfîî fikhının klasik şeklini nasıl aldığı sorusuna da cevap teşkil etmektedir. Bu yazıda Ahmed El Shamsy'nin söz konusu eseri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Hukuk Tarihi, Kitap İncelemesi, El Shamsy.

Ahmed El Shamsy, The Canonization of Islamic Law: A Social and Intellectual History, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 253 Pages, ISBN: 9781107546073

Abstract

The book written by Ahmed Al Shamsy examines the adventure of the emergence of Shafi'iism, its transformation into a school of Islamic law, and its effects on groups other than Shafi'i. The emergence of Islamic sciences, the process of transferring oral tradition to written tradition and Islamic law are the main areas on which the author works. The author, who is currently teaching at the University of Chicago, has another

book published with the following title: “Rediscovering the Islamic Classics: How Editors and Print Culture Transformed an Intellectual Tradition”. According to the author, the methodological approach introduced by Imam Shafi’i (d. 204/820) paved the way for the perception and interpretation of the Qur’an and the Sunnah revelation as a text of law. Studying this process also constitutes an answer to the question of how Shafi’i fiqh acquired its classical form. In this article, Ahmed Al Shamsy’s book will be examined.

Keywords: Islamic Law, The History of Islamic Law, Book Review, Al Shamsy.

Ahmed El Shamsy tarafından telif edilen eser, dört büyük sünnî fıkh mezhebin-den birisi olan Şâfiîliğin ortaya çıkış sürecini mercek altına almaktadır. Yazara göre İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) ilk usûl eseri olan Risâle’de ortaya koyduğu yaklaşım, Kuran’ın ve sünnetin kanun metni gibi değerlendirilmelerine kapı aralamıştır. Bu olayın anahtarı yaşanmış dînî pratiğin Kuran ve hadis gibi yazılı kaynaklara transferinde ya da Kuran ve sünnet vahyinin birer kanun metni gibi algılanması sürecindedir. Bu süreçten önce Kuran ve hadis, hammadde gibi görülüp toplumsal deneyim ve bilimsel değerlendirme süzgecinden geçiriliyor iken bu sürecin akabinde Kuran ve hadis, normatifliğin kaynağı olarak kutsanan metinler halini almıştır (s. 4).

Hz. Osman’ın (ö. 35/656) öldürülmesiyle başlayan toplumdaki ilk bölünmeler, yazara göre bu sürecin tetikleyicileri arasındadır. Zira Hz. Osman’ın öldürülmesiyle meydana gelen olaylar zinciri, toplumsal anlaşmazlığa bağlı istikrarsızlığa çözüm getirmeye çalışan yoruma dayalı bir projeye yol açmıştır. Mesela Kuran üzerindeki her türlü tartışmayı dışlayan literalist bir akım olarak hâricîlik, bu projenin ürünlerindedir (s. 5).

Hicrî ikinci yüzyıla gelindiğinde ise toplumsal krizin nedenleri de sonuçları da ilk yüzyılda karşılaşılandan farklı olmuştur. Bu krizin nedenleri arasında fetihler, genişleyen coğrafya, İslam’a girişler, yeni müslüman alt kültürler, yeni ittifaklar, kabile bağı ve etnik homojenliğin sona ermesi vardır. Bu sosyal ve kültürel çalkantı, Müslüman toplumun taklitçi normatif geleneğinin gerçekliğine olan güveni kökünden sarsmıştır. Ortaya çıkan endişeler ve belirsizlikler, Mâlikîlerin öncelediği toplumsal pratik yolunun kırılmasını ve belirsizliğini artırmıştır. Bu, vahiyin otantik mesajına erişmenin bir yolu olan dînî otoritenin yeni temellerinin aranmasına yol açmıştır. Kanonizasyon, vahyi, daha sonra sistematik incelemelere tabi tutulabilecek sabit bir metinsel kaynak kategorisi -kanun- içinde kutsallaştırarak bu ikileme bir çözüm sunmuştur (s. 5). Bu sürecin başlamasında İmam Şâfiî’nin etkisi büyüktür. Bu konudaki ikinci adım, Şâfiî’nin yaklaşımının ulema tarafından makbul addedilmesidir.

Yazara göre İmam Şâfiî, radikal bireyselciliği somutlaştırarak eski cemaatçi modele zıt bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşımın özünü, vahyi yorumlayan fakih ile vahiy arasında bir aracı kabul edilmemesi teşkil etmektedir.

Yazara göre amelî ehli'l-medine, yaşayan uygulama ve nesilden nesile aktarılan mirastır. İmam Mâlik (ö. 179/795) ve öğrencisi İbnü'l-Mâcişûn (ö. 212/827), bunu yazılı geleneğe aktaranlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alimlerin ortaya koydukları mesainin önemi, işitsel geleneğin otoriter hale gelmesinde yatar. Bu gelişme, en azından kısmen, Irak'taki halifelüğün kalbi ile ilişkilendirilen ancak dönüştürücü varlığı Medine'de de hissedilmeye başlayan yeni bir hukuki muhakeme türünün ortaya çıkmasıyla tetiklenmiştir. Bir başka deyişle yazar, Medine geleneğinin yazılı hale getirilmesini tetikleyen Irak'taki rey ekolünün faaliyetleri olduğunu ifade eder (s. 21).

Yazar, rey yönteminin Irak'ta ortaya çıkışı ile Irak'ın sosyal yapısı arasında da bağlantı kurar. Buna göre Peygamber'in ölümünden sonraki yüzyıldan itibaren Irak; ekonomik refah, siyasi hizipçilik, teolojik ayrılıklar ve entelektüel spekülasyonların yuvası haline gelmişti. Hâricî, Mutezilî ve Şîî teolojilerinin çeşitli kolları esas olarak Irak'ta şekillendi ve Basra ve Kûfe, Arap grameri, sözlük bilimi ve ilgili alanların beşiği oldu. Abbasi devrimiyle birlikte, siyasi gücün merkezi de Irak'a döndü ve bu, müreffeh Bağdat kentinin kurulmasına ve Irak'taki ilmi faaliyetler için geniş bir himayeye yol açtı. Abbasi yönetiminin ilk yıllarında, Basra'da Osman el-Bettî (ö. 143/760) ve Kufe'de Ebu Hanife (ö. 150/767) başta olmak üzere birçok fakih, etkili çevreler oluşturmuşlardır. Onların yürüttükleri hukuki muhakemenin çağdaşları tarafından bir devrim niteliğinde görüldüğü muhakkaktır (s. 26). İlim camiasını taraftarlar ve muhalifler olarak ikiye bölecek olan bu yeni yaklaşım, rey olarak ifade edilmiştir. Bu yöntem, doğası gereği, tartışmalı kaynakların, özellikle de sahihliği veya anlamı evrensel olarak kabul edilmeyen hadislerin normatif imalarını ortadan kaldırma eğilimindedir. Hanefilerin Kuran'a, sünnete ve el-harac bi'd-daman gibi ilkelere aykırı olduğu gerekçesiyle musarrat hadisi ile amel etmemiş olmaları bunun en önemli örneğidir (s. 41).

Rey yoluyla üretilen görüşlerin çokluğu ve bunun neden olduğu belirsizlikler Abbasi bürokrasisi içinde tedirginliğe neden olmuştur. İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759) halife Mansur'a (ö. 158/775) yazdığı ünlü mektubunda, mahkemelerdeki yaygın tutarsızlıklardan şikayet etmiştir (s. 32). Bu tavsiye ile halife Mansur'un İmam Malik'e bildirdiği rivâyet edilen Muvatta'nın kanunlaştırılması yönündeki talep arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi görmek cezbedicidir (s. 33). Muvatta'nın tartışmasız en önemli özelliği sabitliğidir. Bu, Ebu Hanife'nin çevresindeki hukuk tartışmalarının yalnızca en son sonuçlarını kaydeden öğrencilerinin akıcı notlarıyla keskin bir tezat

oluşturur (s. 38). Bu uygulama Muvatta'nın tamamında Peygamber'in (Ömer ve oğlu Abdullah gibi) önde gelen sahabe ve onların halefleri (Said b. el-Müseyyeb gibi) eylem ve sözlerinde ortaya çıksa da gelenek her zaman daha büyüktür ve her zaman bu kişilerle ilgili herhangi bir rivayetten daha önemlidir. Aslında, geçmiş eylemler ve ifadeler hakkındaki haberlere normatiflik kazandıran gelenektir. Malik'e göre normatiflik ve özgünlük aynı şey değildir: Bir haber sahih olabilir ancak haberin tarif edilen uygulamayı taklit etme zorunluluğu getirip getirmediğini bize bildiren gelenektir. Medine halkının geleneği veya uygulaması (amelü ehli'l-Medine), nakledilen haberlerin basit anlamsal değerinin toplumsal değerlere ve uygulamalara çevrilmesi gerektiğini gösteren pragmatik bağlam olarak işlev görür (s. 38).

Yazar, ikinci bölümü hadis ve icma tartışmalarına ayırır. İlk eserlerde Hanefiler Kûfe geleneğine yaslandıklarını, Mâlikîler ise Medine geleneğine yaslandıklarını ispatlamaya çalışmışlardır (s. 47). Buna mukabil İmam Şafii, Hanefilerin Hz. Ali'den gelen rivayetleri de kabul etmediklerini söylemek suretiyle Hanefilerin Kufe geleneğine yaslandıkları iddiasını çürütmeye çalışmıştır (s. 48). Yazar, İmam Şâfiî'nin münazaralardaki stratejisini de tespitiye çalışır. Buna göre İmam Şâfiî, Hanefilerle karşılaşmasında haberi vahidleri kullanırken Medine amelini sözde de olsa bağlılık göstermiştir. Ama İbn Uleyye (ö. 193/809) ve İmam Mâlik'e eleştirisinde Medine amelini tümüyle terk etmiştir ve Mısır'a gittikten sonra İmam Mâlik'in Medine ameli deliline eleştiri getirmeye başlamıştır (s. 64).

Kitapta üçüncü bölüm, vahyin anlaşılma sürecine ayrılmıştır. Bu sürece ilişkin İmam Şâfiî'nin yaklaşımı ve bu yaklaşımın Hanefî ve Mâlikî görüşlerle farklılık noktaları üzerinde durulmaktadır. Yazara göre İmam Mâlik ile İmam Şâfiî arasında vahyin anlaşılması konusundaki temel fark, Medine ehlinin anlayışına yüklenen değerdir. İmam Mâlik'e göre vahye ilişkin olarak Medine ehlinin anlayışı esas alınmalıdır. İmam Şâfiî'ye göre ise böyle bir gereklilik yoktur. Çünkü vahiy açık bir Arapça ile nazil olmuştur vahyin anlaşılması, başta vahyin kendisinin dil yoluyla açıklanmasına matuftur (s. 71). Dolayısıyla Kuran, sünnet ve sebebi vürud; vahyin anlaşılmasında üçlü sacayağını oluşturur (s. 79).

Yazar dördüncü bölümde yerleşik Arap aristokrasisinin azalan sosyal ve politik servetlerine, hem siyasette hem de ilim dünyasında Arap olmayan Müslümanların artan varlığına ve giderek daha güçlü ve hırslı bir şekilde merkezileşen Abbasi devletinin etkisine odaklanmaktadır. Yazara göre ikinci/sekizinci yüzyıl Mısır'ını (ve daha genel olarak Müslüman dünyasını) etkileyen toplumsal altüst oluşlar, Şâfiî'nin cemaat

uygulamasını terk etmesine ve vahyi kanun metni gibi değerlendirmesine zemin hazırlamıştır.

Beşinci bölümde Şâfiîliğin yükselişi, Tolunoğullarının siyasi desteğine bağlı olarak açıklanır. Üçüncü/dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Şâfiîliğin “altın çağı”, merkez camide Şâfiî öğretisine yönelik uzun süreli yasağın kaldırılmasıyla başlamıştır. Şâfiîlik altın çağını Tolunoğulları döneminde yaşamıştır. Şâfiîler bu dönemde devlet desteği görmüşlerdir. Bu dönemin sona ermesiyle Şâfiîlerin Tolunoğullarından gördükleri destek de sona ermiştir. Ancak Tolunoğulları döneminde İslam coğrafyasının dört bir yanına yayılmış olan Şâfiî ulema gittikleri yerlerde mezhebin yayılmasına hizmet etmişlerdir (s. 143). Mihne sürecinden de kazançlı çıkan Şâfiîler, Eyyûbîler ve Memlûk-lüler dönemlerinde altın çağlarını yaşamaya devam ettiler (s. 144). İmam Şâfiî tarafından yazılan eserlerin bu dönemlerde yaygınlığı artmıştır. Altıncı bölüm, bu eserlerin değerlendirmesine ayrılmıştır (s. 147-166).

Yedinci bölümde yazar, Şâfiîliğin bir mezhep olarak kurumsallaşmasını inceler. Hicrî üçüncü yüzyılın başlarını mezhepleşmenin başlangıcı olarak tespit eder. Zira bu zaman diliminde "Şâfiî ashâbı" tabirinin kullanılması, Şâfiî öğrencilerinin müstakil bir grup haline geldiğini göstermektedir. Ona göre bu grup, Mekkî ya da İrâkî gibi coğrâfî bir ekolleşmeyi veya ashâbü'l-hadis ve ashâbü'r-re'y gibi teorik bir eğilimi yansıtmıyordu (s. 169).

Yazar için mezhepleşmenin başlangıç noktasını İmam Şâfiî'nin yazdığı metinlere ve verdiği fetvalara bağlılık oluşturmaktadır (s. 172). Ancak bu, bir mezhebin teşekkülü için yeterli değildir. Şâfiî mezhebinin kurumsallaşmasını sağlayan, İmam Şâfiî'nin öğrencileri olmuştur. Büveytî (ö. 231/846) ve Müzenî (ö. 264/878) başta olmak üzere öğrencilerin faaliyetleri mezhebin otorite ve kimlik kazanmasını sağlamıştır. Öğrencileri, İmam Şâfiî'nin metinlerini yorumlanmasına dayalı ikincil bir literatür oluşturarak Şâfiî paradigmanın oluşumuna zemin hazırlamışlardır (s. 167). Şâfiî'nin görüşlerini şerh etme, ona atfedilen görüşler arasında tercihte bulunma, tahric yoluyla onun görüşlerinin alanını genişletme ve kavli cedidi savunma; öğrencilerin yorum yöntemlerinden bazılarıdır (s. 177-179). Bunlar, bir okul doktrininin başlamasında etkili olmuştur (s. 181). Son olarak Şâfiî mezhebinin yaygınlığını artıran faktörlerden birisi de taklid olmuştur (s. 185-189). Yazar, son bölümü, İmam Şâfiî'nin Şâfiî mezhebi dışındaki gruplara, ekollere ve mezheplere etkisine ayırmıştır.

Kaynakça

El Shamsy, Ahmed. *The Canonization of Islamic Law: A Social and Intellectual History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.